

УДК 784.4

Руденко Я. В.,
здобувач Київського національного університету культури і мистецтв

ТВОРЧИСТЬ РАЇСИ КИРИЧЕНКО ЯК УНІКАЛЬНА ФОРМА УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглядається феномен творчості Р. Кириченко у контексті українського вокального мистецтва. Описано основні особливості вокальної манери співачки, звернено увагу на фольклорну природу її співу, жанрову розмаїтість пісень тощо. Визначено роль і місце постаті Р. Кириченко у розвитку сучасної української культури.

Ключові слова: вокальне мистецтво, українська пісня, тембр, вокальна мова, художньо-мистецький процес.

В статье рассматривается феномен творчества Р. Кириченко в контексте украинского вокального искусства. Описаны основные особенности вокальной манеры певицы, обращено внимание на фольклорную природу ее пения, жанровое разнообразие песен. Определена роль и место личности Р. Кириченко в развитии современной украинской культуры.

Ключевые слова: вокальное искусство, украинская песня, тембр, вокальный язык, художественно-творческий процесс.

The article reviews the phenomenon of R. Kirichenko's creativity in the context of Ukrainian vocal art. The main features of singer's vocal mannerisms are described and paid attention to nature of her folk singing, genres variety of songs. The role and place of R. Kirichenko personality is defined in developing contemporary Ukrainian culture.

Key words: vocal art, Ukrainian song, timbre, vocal language, artistic and creative process.

Вокальне мистецтво – один з найпопулярніших різновидів музичного виконавства – є найважливішою цариною духовного буття людської культури. Іще до початку XVII ст. вокальна музика домінувала над інструментальною, а музичні інструменти виконували скромну роль супроводу голосу. Та й сьогодні вокальне мистецтво перевершує за обсягом всі інші жанрові сфери музики.

Динаміка розвитку того або іншого різновиду мистецтва тісно пов'язана із потребами суспільства. Загальновідомий факт, що музика ще у Давній Греції посідала чільне місце у принципах виховання гармонійно розвиненої особистості, а музично-виконавські проблеми були окремою цариною філософських трактатів, змушуючи задаватися питанням про сутність виконавства як явища. Інтерес до цієї теми не згас і донині. Він здобуває усе більше чіткі обриси, у міру того як сучасна філософсько-дослідницька думка відходить від звичної схильності до раціоналізму й звертається до збагнення інших, позараціональних способів буття людини у світі, серед яких вокальному мистецтву належить одне з чільних місць. У цьому зв'язку вивчення вокально-виконавської творчості стає актуальною проблемою сучасного філософсько-

естетичного знання. Потреба у її вирішенні пов'язана з необхідністю розуміння й опису вокального виконавства, специфіка якого може бути сформульована шляхом опосередкованої реконструкції процесу зародження й становлення (генезису) вокально-виконавської творчості як естетичного явища, а також – з'ясування перспектив розвитку в сучасних умовах.

Дослідження музичного мистецтва України представлені різножанровою літературою. Слід визнати, що за кількістю та глибиною охопленої проблематики вивчення сучасного музичного етномистецтва поступається місцем дослідженням академічного музичного мистецтва та фольклору.

Опубліковані роботи з питань професійної музичної культури України можна умовно класифікувати за призначенням: наукові, навчально-методичні й науково-популярні.

Загалом, проблемам етномузичного мистецтва в Україні присвячено роботи Ф. Колесси, К. Квітки, Д. Ревуцького, А. Іваницького, С. Грици, О. Бенч-Шокало, О. Скопцової та інших. Значний внесок у вивчення феномену народної манери співу зроблено записувачами та виконавцями українських народних пісень та етностилізованих пісень К. Божко, В. Ковальською, Н. Матвієнко, М. Миколайчук.

У розвідці Р. Лоцман «Українознавчі засади професійної підготовки виконавців народної пісні в умовах сучасного міста» [6] поряд із з'ясуванням особливостей виховання співаків у народній манері виконання розкрито сутність українознавчих засад у професійній підготовці виконавців народної пісні в умовах сучасного міста. У статті М. Ярової «Національне відродження України і виховання молоді засобами народнопісенної творчості» [21] розкривається значення пісенного фольклору як важливої складової відродження України й музичного виховання молоді, а також описано внесок українських композиторів у збереження музичної спадщини народу.

Вивченню професійної української музики у її зв'язку із традиційною культурою присвячено багато навчальних програм та курсів лекцій для студентів мистецьких вишів. Основний зміст цих програм – стисле висвітлення історії професійних музичних культур українського народу, особливостей традиційної музики, процесів становлення й розвитку композиторських і виконавських шкіл.

У роботах музикознавців, представлених різними жанрами (монографія, нарис, стаття) аналізуються культурні процеси в Україні, висвітлюються окремі факти культури. Як показує огляд літератури, на сьогодні відсутні роботи із проблем створення творчого портрету окремого виконавця.

Так, зокрема, творчість Раїси Кириченко (1943–2005) розглядається лише у збірці «Творчість Раїси Кириченко в культурному просторі України на рубежі ХХ–ХХІ століть» [19], згадується у загальному контексті у декількох наукових працях (Р. Лоцман [7; 8], М. Ярова [21]). Її особистості присвячено багато статей біографічного характеру у енциклопедичних [17], газетно-журнальних (зокрема, стаття А. Недавнього «Жива у пам'яті й любові» [13], інтерв'ю М. Ляпаненка [9]) та інтернет-виданнях [15], а також праця Г. Кудряшова «Слово про Раїсу Кириченко» [5].

Проте, аналітичної праці щодо питання феномену вокального мистецтва та місця співачки в українській культурі сучасності ще немає, у чому й полягає актуальність дослідження. Окрім того, актуальність дослідження зумовлена необхідністю оцінки творчого внеску Р. Кириченко у вокально-музичну скарбницю української культури.

Мета статті – виявлення ролі та місця Р. Кириченко у розвитку української етнovoкальної культури.

Досліджуючи вокально-виконавську творчість, ми розглядаємо вокальний добуток як художній текст, де текст – певна задана структура, викладена мовою вокалу.

Отже, вокальне мистецтво має свою особливу вокальну мову й з огляду на це слід визначитися у тому, що таке мова з погляду культури. Для даного дослідження найбільш слушним є таке визначення мови: «Мова – упорядкована комунікативна знакова система, що слугує для передачі інформації... мова забезпечує обмін, зберігання й нагромадження інформації в колективі, що ним користується» [6]. Вокальна мова має свою звукову й зорову (графічну, нотну) форму.

Професійний спів – це «вираження абстрактно-музичної краси як краси, однак, ідеально-людської, майже всеосяжної, пов'язаної з вимогами відбиття широкого діапазону самих загальних ідей, емоцій, характерів» [12, с. 76]. Вокальне мистецтво у високому розумінні, – це також і мистецтво акторського втілення й перевтілення, що у своїх кращих проявах спирається на весь величезний досвід розвитку цього виду творчості. І тим самим є гармонічним сполученням традицій і новаторства.

Вокальна мова сполучає в собі музичний текст («чиста» музика) і літературний текст (викладений природною мовою). При цьому музичний текст домінує над літературним. Таким чином, вокальне мистецтво, хоча й ґрунтується на музичному й літературному тексті, але лише для того, щоб перетворити їх у свій вторинний текст – мову вокального мистецтва. Це обставина і є, на нашу думку, основним чинником у визначенні його специфіки [11].

Для того, щоб здійснювати свою комунікативну функцію, вокальна мова має у своєму розпорядженні систему знаків, де знак – це мінімальна мовна одиниця, матеріально виражена й сприйнята органами чуття, що слугує цілям комунікації (фонема).

На становлення вокальної мови впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. У якості об'єктивних назвемо рівень художньої культури суспільства, національні традиції, характер епохи, клімат тощо; суб'єктивні – естетичний смак, індивідуальні психофізичні дані, рівень професійної підготовки, обдарованість та ін. Як слушно зазначає Р. Лоцман, «Художній феномен Р. Кириченко зумовлений не лише її сценічністю та своєрідним забарвленням голосу – насичене, тембрально багате меццо-сопрано. Кожен твір у виконанні співачки вражає, досягаючи рівня справжнього мистецького явища, виплеканого серцем, душею, розумом. Саме в такому вдумливому виконанні ми чуємо її пісні – «Хата моя, біла хата», «Рідна мова», «Маруся Чурайвна», «Подорож до села», «Журавлі-журавлики» [8].

Незважаючи на те, що проблема вокально-виконавської творчості здавна залучає до себе увагу дослідників, наші знання про природу й специфіку цього найскладнішого феномена творчої діяльності часто обмежені лише описами виконавської творчості видатних вокалістів. Але при всіх незаперечних достоїнствах відбиваного в них конкретного досвіду, ці описи не мають загальнозначущого характеру. Ця обставина й висуває необхідність дослідження даної проблеми у філософсько-естетичному контексті.

Вокальне мистецтво, що є одним з видів художньої творчості й складовою частиною мистецтва в цілому, характеризується структурно-функціональною

подвійністю: підкоряючись загальним законам функціонування різних видів мистецтв, вокальна творчість має відносну суверенність (самостійність), та є особливим специфічним різновидом художньо-творчої діяльності [20].

Сутність вокального виконання – у художній інтерпретації композиторського тексту, що поєднує в собі музичний і літературний тексти. Саме тому найулюбленішими авторами Р. Кириченко були А. Демиденко та В. Крищенко, погляди й естетичні смаки яких повністю співпадали з поглядами й естетичними смаками співачки.

У вокальній творчості Р. Кириченко органічно сполучаються метафізичні, нечітко концептуалізовані якості музики й чуттєво-образна конкретність слова. Звідси можна зробити висновок, що специфіка вокального виконання співачки проявляється у діалектичній єдності чуттєво-вільної й образно-конкретної сфер. У творчій спадщині вокалістики наявні ліричні, гумористичні, обрядові та козацькі пісні. В інтерв'ю [2; 3] майстриня української пісні називала себе «козачкою» й підкреслювала свою відданість українській мові та пісні.

Основні тенденції у вокальному мистецтві Р. Кириченко багато в чому визначаються прагненням до нового розуміння феномену вокально-виконавської творчості взагалі й нової її інтерпретації як результату поширення засобів масової комунікації й синтезу художніх способів вираження, що дає підстави прогнозувати подальший розвиток різних форм синтетичних мистецтв, що сприяють посиленню синкретизму сприйняття й відбиття світу людиною; своєрідним розшаруванням ніколи єдиної у своїй основі класичної вокальної традиції. Головною причиною подібних процесів необхідно визнати суспільно-політичні зміни, що відбувалися протягом другої половини ХХ – на початку ХХІ ст.

Вокальна майстерність Р. Кириченко має глибоко суспільний характер. Процес передачі повідомлення виконавцем і декодування його у свідомості слухачами можна визначити як складову цілісного єдиного процесу колективного мислення. Виконавець шукає істину й виражає її саме «уголос», тобто за допомогою мови, у цьому випадку, вокальної, здобуваючи концептуальні форми лише тоді, коли художня мова має можливість сугестивного впливу, у результаті чого вокальний твір знаходить реальну, а не потенційну художньо-естетичну цінність.

Найважливішим чинником, багато в чому визначним для вокальної естетики Р. Кириченко у її історичній перспективі, варто визнати проблему взаємодії й взаємовпливу поезії й музики. «... Хіба партитура лише сума тексту й музики? Адже думка, замкнена у словах, від магічного зіткнення із музикою переоплавляється в нові семантичні й емоційні цінності. Виникає свого роду сплав, і він-то й виявляється предметом творчого тлумачення» [16, с. 70].

Природа людського голосу дуалістична. З одного боку, співочий голос – це музичний інструмент, у якому слово, що співається, стає мелодією і, в той же час, – це мелодійна лінія, створення якої підвладно голосу й поза поетичною основою. Діалектику поезії й музичного початку можна вважати основним чинником у визначенні специфіки вокального мистецтва, що впливає на методологію й естетику співу [10]. «З іменем співака чи співачки і взагалі кожної творчої індивідуальності, пов'язуємо цілий світ, що їх оточує і який вони носять в собі. Коли на сцену виходила народна артистка України, лауреат Державної премії України імені Т. Г. Шевченка, кавалера ордена княгині Ольги II і III ступеня Раїса Опанасівна Кириченко, перед глядачами

поставало українське село, бо все найхарактерніше, що в ньому є, ввібрала Кириченко, родом з Полтавщини. Голос її завжди вирізняє з-поміж інших. Він обарвлений неповторним тембром, яскравим національним колоритом. Відомий поет-пісняр Андрій Демиденко сказав: «Коли я дивлюсь на неї – бачу вроду українську, слухаю – чую голос України, ще раз дивлюся – бачу гідність України».

Становлення співачки припало на час її роботи в Черкаському державному заслуженому українському народному хорі. Художній керівник і головний диригент хору був Анатолій Пашкевич, який тоді якраз написав пісню на слова Василя Симоненка «Синові», вона припала до душі Раїси Кириченко, лягла на її голос. Успішним проникливим було виконання пісень А. Пашкевича на слова Д. Луценка «Хата моя, біла хата», «Дума про хліб», «Найдорожче» та ін. Особливо їй вдавалися українські народні пісні, в яких виявляються не лише вокальні дані співачки, а й створюються неповторні жіночі характери «Ой гарна я, гарна», «Гей, Іван», «Ой на горі два дубки», «Ой кивала молодичка». Не раз представляла Раїса Кириченко українське мистецтво за кордоном, зокрема в Болгарії, Польщі, Монголії, Алжирі, Канаді, США на Філіппінах. Прекрасна доля тих пісень, що співала Раїса Олексіївна – їх зараз співає весь український народ» [14].

Людський голос – природний музичний інструмент, з ним людина народжується й носить у собі протягом всього життя. Версія істориків й археологів про те, що людина раніше навчилася співати, ніж говорити, є досить обґрунтованою й переконливою. Дитина, ще не здатна вимовити щось членороздільне, уже копіює те, що чує – не мову, але мелодію мови, її музичну інтонацію. Відповідно до сучасної концепції, у джерелах музики, у її основі, лежить людський голос. До споконвічних музичних звуків тут включені «насамперед, тони людського голосу, що несуть напругу деякої емоційної виразності, а також інші тони, на які свідомість проектує властивості звуків голосу» [10; 15]. Суть цього можна висловити визначенням музики, поданим Ю. Боревим у «Естетиці»: «Музика – відбиття реальної дійсності в емоційних переживаннях і пофарбованих почуттях ідеях, що виражають через звуки особливого роду, в основі яких лежать узагальнені інтонації людської мови» [1].

В основу творчої манери Р. Кириченко покладений, насамперед, фольклоризм. Характерне для ХХ ст. відновлення музично-стилістичних норм також відбилося в роботі співачки з фольклором і спровокувало різноманіття підходів. Воно виявляється у розширенні естетичних поглядів, новому трактуванню жанрів і форм, засвоєнні різних виконавських технологій.

У творчості Р. Кириченко відбуваються істотні зміни у сфері традиційної української мелодики, ладу, гармонії, ритму, фактури. Відновлення української музичної мови співачкою було дуже різноманітним як за своїми цілями, так і за сферами застосування. Саме завдяки творчості Кириченко підвищився інтерес до барвистості звучання, підсилилася сонорність у різному ступені, вимірах й формі, аж до появи сонорики як особливого виразного засобу.

Для вокальної манери Р. Кириченко характерна ще одна властивість – артистизм, тобто всі деталі, технічні прийоми при виконанні вокального твору вигострюються настільки майстерно, що стають звичними, природними у творчій діяльності співачки. За К. С. Станіславським [18], роль побудована на природних прийомах гри, зростання.

Така гра завжди проста й природна, у ній немає нічого надуманого. Такого артиста завжди хочеться слухати. До нього завжди буде тягтися примхливий і допитливий слухач. Це повною мірою відноситься й до творчості Р. Кириченко, висока майстерність якої пов'язана з точним інтонуванням, подоланням технічних труднощів, з умінням почути й сприйняти свою гру у виконавському акті, зі здатністю вступити в діалог зі слухачем, зробивши вокальне виконання актуальним і для самого виконавця й для слухача. «Артистичний образ Раїси Кириченко яскраво відрізняється на тлі сьогодення дня як сплав краси і духовної сили непересічного значення для культури України. Маючи шляхетну гордість завжди бути самою собою, не підлаштовуватися під короткоплинну моду, вона уособлює фундаментальні підвалини пісенної культури свого народу. Є в ній багато чогось епічного, думного, хоча виконавський діапазон її розмаїтий, а репертуар багатющий – в ньому знаходять своє відбиття і лірика, і драма, і гумор, і героїка українського характеру. В її творчості, в її голосі переможно звучить вічність її народу понад вічним плином Дніпра-Славути, торжество життя понад вічними боріннями світу. В ній живе Україна. В ній живе яскравою часткою спадщини неприглушений віками невмирущий голос Марусі Чурай» [4].

Отже, ми можемо зі впевненістю сказати, що творчість Раїси Кириченко – цікаве й самобутнє явище у вітчизняній музичній культурі, яке гармонійно сполучає у собі опору на етнічні традиції й загальностильові тенденції розвитку вітчизняної музичної культури. Увесь шлях розвитку вокального жанру у творчості співачки – приклад сходження її до вершини майстерності саме в такому комплексному плані. Кращі її вокальні твори відрізняють тонке й гнучке перетворення фольклорних традицій, використання європейських класичних форм, орієнтація на сучасну музичну мову.

Творчість Раїси Кириченко є прикладом підвищеного значення зв'язку «фольклор і композитор». Це знаходить вираження в особливостях «пісенного фольклоризму», що визначає основні напрями творчих пошуків у царині мовних засобів. У її пісенній спадщині види цитування (як точного, так і зі зміною ритму, фактури, жанрової природи оригіналу) і стилізації (у сфері інтересів співачки опинилися як ліричні й колицкові пісні, так і пісні громадянської спрямованості). Важливе значення має для Кириченко розробка окремих компонентів традиційної музичної мови: різних музичних ладів і модальної організації, характерних кварто-квінтових і секундових співзвуч, специфічної метро-ритмічної організації, фактурних особливостей хорового багатоголосся українців, прийомів музичного розвитку матеріалу.

Сукупність складових загальностильових тенденцій вітчизняної музики й образно-лексичної системи фольклору створює той індивідуальний колорит, завдяки якому творчість Раїси Кириченко є неповторним і займає гідне місце у музичному мистецтві України. У третє тисячоріччя творча спадщина співачки увійшла як яскраве явище, збагачене досвідом світової музики, переломленої крізь призму вітчизняного мистецтва й сповнене творчих відкриттів.

Створення узагальненого науково-історичного портрета цієї представниці української етномузичної культури, у якому на широкій базі архівних даних можуть бути відтворені неповторність і складність долі класика українського музичного мистецтва у контексті настанови її часу складає перспективи дослідження.

Література:

1. Боров Ю. Эстетика / Ю. Боров. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Borev/_Index.php
2. Кириченко Р. Я вдячна всім, хто вимолвив мене у Бога: Інтерв'ю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.glas.org.ua/projects/teleportret/kirichenko.html>
3. Кириченко Р. Я прощаю всіх, хто збільшував число рубців на моєму серці: Інтерв'ю. / Р. Кириченко. // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/oldarchive/c2256713004f33f5c2256dbe004156df.html>
4. Кириченко Р. Ой гарна я, гарна / Р. Кириченко / вст. слово А. Мокренка. [Электронний ресурс] – Режим доступу: <http://noni.org.ua/our-cd/oi-garna-ya-garna-spivae-raisa-kirichenko-1990r>
5. Кудряшов Г. О. Слово про Раїсу Кириченко / Г. Кудряшов; Полтав. держ. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка, філол. ф-т, Музей Р. Кириченко. – Полтава : Дивосвіт, 2007. – 27 с.
6. Лотман Ю. М. Семиотика кино и проблема киноэстетики. / Ю. М. Лотман. [Электронний ресурс] – Режим доступа: http://royallib.com/read/lotman_yuriy/semiotika_kino_i_problemi_kinoestetiki.html#0
7. Лоцман Р. Українознавчі засади професійної підготовки виконавців народної пісні в умовах сучасного міста / Р. Лоцман. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=2290>
8. Лоцман Р. Сучасний стан українського народнопісенного виконавства (автентичні та професійні сольні виконавці української народної пісні) / Р. Лоцман. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ruslanalotsman.com.ua/ru/posts/scince/26-suchasnij-stan-ukrainskogo-narodnopsennogo-vikonavstva.html>
9. Ляпаненко М. «Аби врятувати Раїсу Кириченко, німецький граф Бено Азоліні віддав під заставу свій будинок» / М. Ляпаненко [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/mikola-lyapanenko-abi-vryatuvati-rayisu-kirichenko/>
10. Мазель Л. А. О природе и средствах музыки: Теоретический очерк / Л. А. Мазель. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Музыка, 1991. – 80 с.
11. Музыкальный энциклопедический словарь / Музыкальный энциклопедический словарь / гл. ред. Г. В. Келдыш. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 672 с.
12. Назайкинский Е. В. Звуковой мир музыки / Е. Назайкинский. – М. : Музыка, 1988. – 254 с.
13. Недавній А. Жива у пам'яті й любові / А. Недавній. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.silskivisti.kiev.ua/19019/print.php?n=19845>
14. Пісенна творчість Р. Кириченко [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://onpckim.com.ua/load/5-1-0-13>
15. Раїса Кириченко: Біографічна довідка [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrmusic.org/entsyklopediya/k/rajisa-kyryshenko.html>
16. Ротбаум Л. Д. Опера и ее сценическое воплощение Записки режиссера / Л. Д. Ротбаум; вступ. ст. Е. А. Грошева. – М. : Советский композитор, 1980. – 262 с.
17. Співаки України. Енциклопедичне видання. – 2-ге вид., перероб. і допов. / Лисенко І. М. – К., 2011.
18. Станиславский К. С. Работа актера над собой / К. Станиславский. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lib.ru/CULTURE/STANISLAWSKIJ/akter.txt>
19. Творчість Раїси Кириченко в культурному просторі України на покордонні ХХ–ХХІ століть: зб. наук. пр. / ред.: Г. О. Кудряшов; Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 2013. – 298 с.
20. Українська музична енциклопедія / [редкол.: Г. Скрипник (голова) та ін.]; НАН України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – Т. 1-3. – К. : Вид-во Ін-ту мистецтвознав., фольклористики та етнології НАН України, 2006–2011.
21. Ярова М. Національне відродження України і виховання молоді засобами народнопісенної творчості / М. Ярова. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://enpuir.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/5734/1/Yarova.pdf>